



## BOSHLANG'ICH SINFLARDA HIKOYA BILAN O'QITISHNING SAMARADORLIGI

**Shabatova Rabig'a Janasbay-qizi**

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti  
Boshlang'ich ta'lim fakulteti 4-kurs talabasi  
<https://doi.org/10.5281/zenodo.8116461>

### ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-June 2023 yil

Ma'qullandi: 28-June 2023 yil

Nashr qilindi: 30-June 2023 yil

### KEY WORDS

*kitob, badiiy asar, hikoyalar, birinchi sintez, analiz, ikkinchi sintez, tayyorgarlik davri, yozuvchi, "O'qish kitobi", "Mug'allimge raxmet".*

### ABSTRACT

*Mazkur maqolamda kitob o'qishning o'quvchilar uchun zarur ekanligi va uning xususiyatlari haqida aytib o'tilgan. Ayniqsa o'qilayotgan badiiy asarlarni tanlab o'qishning ahamiyati, boshlang'ich sinf o'quvchilarida badiiy asarni o'qish malakalarini shakllantirish, asar matnini tahlil etish, hikoyalarni o'qish jarayonida asar ichiga kirib o'qish va yozuvchi oldiga surilgan g'oyalar so'z etilgan.*

Kitob o'qish - dunyodagi eng kuchli insonlardan biri bo'lish uchun juda zo'r imkonini beruvchi manbaiidir. Ayniqsa tanlab ularni mutolaa qilish yanayam muhim. Badiiy asar ustida ishlash va uning asosiy bosqichlarini belgilashda o'qituvchi badiiy asarning san'at asari sifatida o'ziga xos xususiyatlari va o'quvchilarning tayyorgarlik darajasini nazarda tutadi. Badiiy asarda barcha qismlar (g'oyaviy asos, kompozitsiya, sujet, tasviriy vositalar) o'zaro bog'liq bo'ladi. Syujet rivoji asosida asar qahramonlarining yangi-yangi qirralari ochilib bora beradi. Bu xususiyatlar asar ustida ishlashda uni yaxlit o'qish va idrok etishni talab etadi. O'quvchilarni badiiy asar ustida ishlashga o'rgatish ularda adabiy estetik tahlil malakasini shakllantirish va o'stirish orqali ta'lim-tarbiya berishni ko'zda tutiladi. Asar matnini tahlil qilish muallif fikrini, hissiyoti va xulosalarini tushunishga yordam beradi, asarda ifoda etilgan voqealarga o'z munosabatini uyg'otadi. Asar tahlili o'qituvchidan o'quvchilar faoliyatini ma'lum maqsadiga yo'naltirishni taqozo qiladi. Maktabda badiiy asarni tahlil qilishdan asosiy maqsad asarda ifodalangan hayotiy voqeani yoritish orqali o'quvchilarni badiiy adabiyot olamiga olib kirishdan, tasvirlanayotgan voqealarga nisbatan muallifning munosabati va niyatlarini payqab olishga imkoniyat yaratishdan iborat bo'ladi.

Hikoyalar bilan o'qitish bolajonlar uchun juda qiziq bo'ladi. Bolaning til tizimini egallash borasidagi barcha yutuqlarini muloqotni ta'minlovchi mazmunli, keng yoyilgan fikr sifatida qaraladigan ravon nutq o'z ichiga oladi. U mazmunliligi, mantiqliligi va izchilligi bilan ajralib turadi. Ravon nutq bola til boyligini qanchalik o'zlashtirganligining ko'rsatkichi hisoblanadi, u bolaning aqlan, estetik, emotsional jihatdan rivojlanish darajasini aks ettiradi.

O'quvchilarning yozuvchi oldinga surgan g'oya, muammolarni to'liq tushunishlariga erishmay turib, adabiyotning yoshlarni tarbiyalashdagi vazifasini amalga oshirib bo'lmaydi. O'quvchi asarning mazmuni bilan uni mutolaa qilish paytida tanishsa, tahlil qilishda uning

poetik vositalariga murojaat qiladi. Mutolaa hissiyotni boyitib, aqlni peshlasa, tahlil asar zamiridagi ma`noni chuqur o`rganishga yordam beradi. O`qituvchi badiiy asar ustida ishlashda quyidagi masalalarni hal qilishi lozim:

1. Asar ustida ishlashning maqsad va mazmunini aniqlab olishi.
4. Asarni qanday metodlar asosida o`rganishni aniqlashi.
5. O`quvchilar egallaydigan bilim, ko`nikma va malakalar doirasini belgilab olishi.

Boshlang`ich sinflarda badiiy asar ustida ishlash uch asosiy bosqichga bo`linadi:

Birinchi bosqich (***birinchi sintez***).

Bu bosqichning asosiy vazifasi matnni yaxlit idrok etish asosida asarning aniq mazmuni va tasviriy ifoda vositalari bilan tanishtirishdan iborat.

Ikkinchi bosqich (***analiz***). Bu bosqichning vazifasi va ish mazmuni voqealar rivojining bog`lanishini belgilash, ishtirok etuvchi shaxslarning xulq-atvori va ularning asosiy xususiyatlarini aniqlash (nega shunday qildi va bu uning qanday xususiyatini ochadi), asar kompozitsiyasini ochish (tugun, kulminatsion nuqta, yechim), asarning aniq mazmunini tasviriy vositalar bilan birga tahlil qilish va qahramonlar xulq-atvorini baholash (muallif nimani tasvirlagani, qanday tasvirlagani, nima uchun u yoki bu dalilni tanlagani)dan iborat.

Uchinchi bosqich (***ikkinchi sintez***). Bu bosqichning ish mazmuni ishtirok etuvchi shaxslarning muhim xususiyatlarini umumlashtirish, qahramonlarni taqqoslash va baholash, asarning g`oyasini aniqlash, badiiy asarni hayotni bilish manbai va san`at asari sifatida baholash (qanday ma`lumotlarga ega bo`ldik, asar nimaga o`rgatadi, muallif o`z fikri va taassurotlarini qanday qilib aniq-ravshan va ta`sirli tarzda yetkazadi va hokazo)dan tarkib topgan. Ikkinchi sintezdan so`ng o`qilgan asarga bog`liq holda ijodiy xarakterdagi ishlar o`tkaziladi. Asar maqsadga muvofiq tahlil qilinsa, o`quvchilar faolligi ortadi, chunki asarni tahlil qilish ular uchun ijodiy jarayondir. Badiiy asarni o`qishga tayyorgarlik asarni o`qishga kirishishdan oldin o`quvchilarni badiiy asarni o`qishga tayyorlash lozim bo`ladi. Chunki o`quvchilar asar mazmunini to`g`ri idrok etishlari uchun hayot haqida ma`lum tasavvurga ega bo`lishlari zarur. Buning uchun tayyorgarlik ishlari o`tkaziladi. Ma`lumki, sinfda o`qish asosida badiiy va ilmiy-ommabop matnlar turadi. O`quvchilarni matn bilan tanishtirish o`qishga tayyorgarlik bosqichidan boshlanadi.

Tayyorgarlik bosqichi yozuvchilar haqida ma`lumot berish, o`quvchilarni asarda tasvirlanadigan voqea-hodisalarni idrok qilish, asar pafosini his etish, notanish va ko`p ma`noli so`zlar, murakkabroq tarzdagi obrazli ifodalarni izohlash kabi masalalarni o`z ichiga oladi. Agar asar yil fasllari haqida bo`lsa, tabiat qo`yniga sayohat uyushtirish ham sinfda o`qish muvaffaqiyatini ta`minlashiga, o`quvchilarning asarga bo`lgan qiziqishini uyg`otishga sababchi bo`ladi. Matn bilan dastlabki tanishuvdan so`ng quyidagicha savollar bilan murojaat qilish darsda o`quvchilarning faolligini oshiradi:

1. Hikoyadagi qaysi epizodni qiziqarli deb o`ylaysiz?
2. Hikoya qahramonlaridan qaysi birining xatti-harakatini ma`qullaysiz?  
Qaysi birining fe`l-atvori, o`zini tutishi sizga yoqmadi?
3. Hayotda shunday kishilarni uchratganmisiz?

Tayyorgarlik ishlarining vazifalari quyidagilar:

1. O`quvchilarning asarda aks ettirilgan voqea-hodisalar haqidagi tasavvurlarini boyitish, matnni ongli idrok qilishga ta`sir etadigan yangi ma`lumotlar berish, badiiy asarda tasvirlangan dalillarni o`quvchilarning o`z hayotida kuzatganlari bilan bog`lay olishlariga

sharoit yaratish.

2. Yozuvchining hayoti va ijodiga qiziqish uyg'otish. Bunda o'tilayotgan hikoyalarning mualliflari hayoti va ijodiga bog'liq q'shimcha ma'lumot keltirib o'tish kerak bo'ladi.

3. O'quvchilarni asarni hissiy idrok etishga tayyorlash.

4. Asar mazmunini tushunishga xalal beradigan so'zlamning lug'aviy ma'nolarini tushuntirish.

**Masalan**, 4-sinf "O'qish kitobi"dagi "Mug'allimge raxmet" hikoyasi ustida ishlaganda so'z va iboralar lug'ati quyidagicha bo'lishi mumkin:

**Alaqshin — uy yonida choynak-kosa soladigan tozalik uchun maxsus taxtachadan yasalgan narsa.**

**Qorjin — junnan to'qilib yasalgan, og'zi o'rilib qo'yiladigan ikki bo'limli buyum (narsa). Eshshakli, o'tli yuk olib yurishga mo'ljallangan.**

Tayyorgarlik davridan so'ng 1-bosqich amalga oshiriladi. Bu bosqichning asosiy vazifasi asar mazmuni bilan tanishtirishdan iborat. Badiiy asarni yaxlit idrok etish muhim bo'lgani uchun maktab tajribasida asar ustida ishlash shu asar yoki uning bir darsda o'rganishga mo'ljallangan qismi yaxlit o'qish usulida tanishtiriladi. Hikoya, masal, she'rning mazmunini to'g'ri idrok etish, shuningdek, matnning hissiy ta'sirini oshirish uchun ifodali o'qish kata ahamiyatga ega bo'ladi. Asar matni bilan tanishtirishning bir necha usullari mavjud. Ular quyidagilar:

1. Matn o'qituvchi tomonidan ifodali o'qib beriladi (ba'zan asar matni magnitafon orqali ham eshittirilishi mumkin). O'quvchilar matn mazmuni bilan tanishtirilgach, o'qituvchi ularga boshlang'ich taassurotlarini aytishni talab qiladigan savollar beradi. Masalan, **"Hikoyaning qaysi o'rnini sizga yoqdi?"**, **"Qahramonlardan qaysi biri sizga ayniqsa yoqdi?"**, **"Hikoya o'qilganda siz qaysi o'rinda juda xursand bo'ldingiz?"** kabi va hokazo. Kirish suhbatini, birinchidan, asarning o'quvchilarga qanday ta'sir qilganini bilish, ikkinchidan, bolalarni asar matnini tahlil qilishga qiziqtirish, darsda o'quvchilar faolligini oshirish maqsadini ko'zda tutadi.

2. Yaxshi o'qiydigan o'quvchiga o'qitish. O'quvchini oldindan o'qituvchi o'qish yo'llari bilan tanishtiradi va uning o'qishini o'zi kuzatadi. Xato va kamchiliklarni bartaraf etadi. Shundan so'ng tayyorlangan o'quvchi sinf jamoasiga o'qib beradi.

3. Og'zaki qayta hikoyalab, so'zlab berish. Bu o'qituvchidan alohida tayyorgarlikni talab etadi. Chunki asar matniga yaqinlashtirib, badiiy vositalarini to'liq saqlagan holda hikoyalash zarur, aks holda o'quvchilarning badiiy asarni o'qishga bo'lgan qiziqishi susayadi.

4. Yoddan ifodali aytib berish. She'riy asarlar yoddan aytib berish orqali tanishtirilsa, o'quvchi o'qituvchining mahoratini yuqori baholaydi. O'zida ham yod olishga qiziqish paydo bo'ladi.

5. Asarning muhim dialogli o'rinlarini yoki butun asarni sahnalashtirish orqali tanishtirish.

6. Asarning bir qismini (muammoli o'rnini) o'qituvchining o'qib berishi, qolgan qismini o'quvchilarning ichida mustaqil o'qishi.

7. Asar bilan tanishtirishda texnika vositalaridan ham unumli foydalanish.

8. Asarni musiqa sadolari ostida o'qib berish.

Bu asarning ta'sirini kuchaytiradi, o'quvchilarning estetik didini tarbiyalaydi, ularni toliqishdan saqlashda yordam beradi. Umuman olganda, asarning janriy xususiyati hisobga olingan holda u bilan tanishtirishning o'ziga xos usullarini tanlash lozim. Badiiy asar matni ustida ishlashda boshlang'ich sinflarda to'g'ri, tez, ongli va ifodali o'qishga o'rgatish vazifasi o'quvchilarda asarni tahlil qilish ko'nikmasini shakllantirish bilan birga amalga oshiriladi.

O`qish malakalarini shakllantirish bilan matn ustida ishlashning o`zaro bog`liqligi asami tahlil qilishga qanday yondashishni belgilab beradi.

Xulosa qilib aytganda, asarni tahlil qilishning asosiy yo`nalishi matnning aniq mazmuni (voqealar va uning rivojlanishi)ni, kompozitsiyasini, ishtirok etuvchi shaxslarning axloqi va xarakterli xususiyatlarini, asarning g`oyasini aniqlashdan iborat. Asarni tahlil qilishning metodik shartlaridan biri asar mazmunini uning tasviriy-ifodaviy vositalari bilan bog`liq holda qarashdir. Shuningdek, matnni tahlil qilish jarayonida o`quvchilar bajaradigan topshiriqlami va muhokama qilish uchun ularga beriladigan savollarning xarakterini aniqlab olishga yordam beradi. Boshlang`ich sinf o`quvchilariga hikoyani o`qitish va uning mazmun-mohiyatini tushintirishning qay darajada olib borilishi fan o`qituvchisiga bog`liq bo`ladi. Shuning uchun o`qituvchi yuqorida keltirilgan tavsiyalarga amal qilgan holda ish olib borsa maqsadga muvofiq bo`ladi.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar:**

1. Andrews, Walter G.; Black, Najaat; Kalpaklı, Mehmet (2011). Ottoman Lyric Poetry: An Anthology. University of Washington Press. pp. 22–23. ISBN 9780295800936
2. Q.Abdullaeva, K.Nazarov, Sh.Yoldosheva, "Savod o`rgatish metodikasi" T:-"O`qituvchi", 1996.
3. O.Roziboyeva, "Boshlang`ich sinf o`quvchilari unli va undosh tovushlarni o`rganish bilan og`zaki nutqni o`stirish", T:- 1996.
4. K.Qosimova, Boshlang`ich sinflarda ona tili o`qitish metodikasi, T:- «O`qituvchi», 2009.

INNOVATIVE  
ACADEMY